

Titlu proiect POSDRU: *Adam și Eva în literatura română veche (secolele al XVI-lea – al XVIII-lea). Texte canonice, scrieri apocrife și credințe populare*

Bursier POSDRU: Emanuela Timotin

Tutore îndrumător: acad. Marius Sala

Adam și Eva în literatura română veche (secolele al XVI-lea – al XVIII-lea).

Probleme metodologice ale cercetării și rezultate preliminare¹

Cercetarea de față își propune să recompună o tradiție literară și religioasă polimorfă, care nu a fost niciodată studiată ca atare, prin analiza transformărilor și interpretărilor figurilor lui Adam și a Evei în diferite tipuri de texte românești datând din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea, tipărite și manuscrise, în proză sau în versuri, de la texte canonice bazate pe narațiunea biblică (*Gen 1,26 – 5,5*), la scrieri apocrife (precum *Viața lui Adam și a Evei*) și la credințele populare. Scopul său este, așadar, de a îmbogăți și de a înnoi cunoștințele asupra literaturii române vechi, evidențiind complexitatea raporturilor dintre canonul Bisericii și scrierile apocrife, respectiv dintre tradiția literară scrisă și cea orală.

Analiza urmărește să restituie universul credințelor românești despre Adam și Eva transmise pe cale livrescă în perioada menționată, studiind condițiile în care motive din scrierile apocrife sunt preluate în textele acceptate de canonul Bisericii, precum și rolul iconografiei în fixarea unora dintre acestea. De asemenea, vom investiga în ce măsură citirea cu voce tare a unor texte și caracterul lor versificat au putut influența credințele populare referitoare la Adam și Eva și vom alcătui un dosar cuprinzând tipurile de texte relevante pentru tema proiectului, dintre care unele vor fi editate aici pentru prima oară (predici, cântece de cult, *Capul lui Adam*, *Versul lui Adam* etc.).

1. Cercetarea noastră în contextul cercetării europene privind viața protopărinților

¹ „Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului „Cultura română și modele culturale europene: cercetare, sincronizare, durabilitate”, cofinanțat de Uniunea Europeană și Guvernul României din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, contractul de finanțare nr. POSDRU/159/1.5/S/136077.

Cercetarea de față este sincronă cu o serie de dezbateri animate simultan de mai mulți cercetători, cu privire la modul în care figurile protopărinților au influențat tradiția religioasă, literară și iconografică iudeo-creștină. Astfel de discuții au început să se cristalizeze din 1981². Acest an marchează două descoperiri importante în istoria cunoașterii tradiției apocrifului intitulat *Viața lui Adam și a Evei*, singura scriere apocrifă dedicată exclusiv vieții edenice și terestre a primului cuplu: atunci sunt identificate versiunile armene și georgiene ale apocrifului, care sunt publicate și traduse de Michael Stone, respectiv de Jean-Pierre Mahé³. Cele două versiuni armeană și georgiană decoperite în 1981 s-au alăturat astfel versiunilor latină, greacă și slavonă, cunoscute de mai multă vreme, dând astfel naștere unei ample literaturi științifice privind viața protopărinților⁴.

Același apocrif, *Viața lui Adam și a Evei*, a redeschis discuțiile privind (re)interpretările biografiei primilor părinți, în 2012, grație apariției unui amplu studiu monografic dedicat tradiției latine a apocrifului⁵. Obiectivul inițial al lucrării a fost de readuce în dezbateră științifică tradiția latină a apocrifului *Viața lui Adam și Eva*, care nu mai făcuse obiectul unei cercetări din 1935, și de a propune ediții critice moderne pentru textele considerate relevante. Spre deosebire de predecesorii săi, care avuseseră în vedere numai un număr restrâns de codice cuprinzând apocriful, autorul prezentei ediții, Jean-Pierre Pettorelli, cunosător de limbi clasice și informatician, s-a ocupat de întreaga tradiție latină, adică de 107 manuscrise. Grație

² Cercetări ocazionale pe această temă apăruseră și anterior; vezi, de exemplu, I. Dreyfus, *Adam und Eva nach der Auffassung des Midrasch mit erläuternden Anmerkungen und Nachweisungen*, Strasburg, 1894; C. Fuchs, „Das Leben Adams und Evas” în E. Kautzsch (ed.), *Apokryphen und Pseudepigraphen des Alten Testaments*, II, Tübingen, 1900, p. 506-528; M. Kmosko, „Testamentum Patris Nostri Adami; Fragmentum III”, *Patrologia Syriaca* 2, Paris, 1907, p. 1353-1358; N. P. Williams, *The Ideas of the Fall and of Original Sin*, Londra, 1927; M. Nagel, *La vie d'Adam et d'Ève (Apocalypse de Moïse)*, I-III, Lille, 1974; B. Murdoch, „An Early Irish Adam and Eve: *Saltair na Rann* and the Traditions of the Fall”, *Mediaeval Studies* 35 (1973), p. 146-177; idem; *The Irish Adam and Eve Story from Saltair na Rann*, 2 vol., Dublin, 1976;

³ Vezi Michael E. Stone, *The Penitence of Adam*, Louvain, 1981; Jean-Pierre Mahé, „Le Livre d'Adam georgien” în R. van den Broek, M. J. Vermaseren (eds.), *Studies in Gnosticism and Hellenistic Religions Presented to Gilles Quispel on the Occasion of his 65th Birthday*, Leiden 1981, p. 227-260.

⁴ Vezi, de exemplu, Brian Murdoch, *The apocryphal Adam and Eve in medieval Literature. Vernacular Translations and Adaptations of the Vita Adae et Evae*, Oxford, Oxford University Press, 1989; Marinus de Jonge, Johannes Tromp, *The Life of Adam and Eve and Related Literature*, Sheffield, 1997; Gary A. Anderson, Michael E. Stone, *A Synopsis of the Books of Adam and Eve*, Atlanta, 1999; Gary A. Anderson, Michael E. Stone, Johannes Tromp (ed.), *Literature on Adam and Eve. Collected Essays*, Leiden, E. J. Brill, 2000; Johannes Tromp, *The Life of Adam and Eve in Greek, a critical edition*, Leiden-Boston, 2005.

⁵ *Vita latina Adae et Evae*, 2 vols. cura et studio Jean-Pierre Pettorelli, adiuvante et opus perficiente Jean-Daniel Kaestli, synopsis *Vitae Adae et Evae* latine, graece, armeniacae et iberica cura Albert Frey, Jean-Daniel Kaestli, Bernard Outtier et Jean-Pierre Pettorelli [Corpus christianorum, *Series apocryphorum* 18-19], Turnhout, Brepols, 2012.

acestui efort exemplar, a avut ocazia să descopere o versiune nouă, necunoscută până în prezent și ilustrată de două texte din manuscrise conservate în prezent la Paris, în Biblioteca Națională a Franței (ms. lat. 3832) și la Roma, în Biblioteca Ambrosiana (ms. O 35). În condițiile în care versiunea inedită nu are un model grecesc și prezintă numeroase similitudini cu versiunile georgiană și armeană, descoperirea lui J.-P. Pettorelli a modificat radical cunoștințele despre istoria textului.

La curent cu cercetarea lui Pettorelli, Michael E. Stone, cel care, în 1981, a introdus în circuitul științific redacția armeană a apocrifului și unul dintre principalii savanți interesați de acest subiect, a publicat în 2013 un nou volum, consacrat modului în care protopărinții sunt evocați în literatura armeană⁶. De această dată, autorul și-a propus să identifice, să inventarieze, să editeze și să traducă textele armenesti care îi evocă pe Adam și Eva. Inițiativa sa este extrem de curajoasă din cel puțin două motive: pe de o parte, scopul său principal este de a urmări dinamica credințelor armenesti despre Adam și Eva în *longue durée* și, ca urmare, cercetează scrieri produse de-a lungul a paisprezece veacuri, mai exact din secolul al V-lea, când apar primele scrieri armenesti, până în veacul al XVIII-lea. Pe de altă parte, el nu urmărește doar scrierile apocrife despre Adam și Eva, ci și textele canonice, ceea ce conduce la o extremă varietate a surselor analizate.

Materia principală a cărții este organizată în două părți: prima („The Adam and Eve Traditions in Armenian”) prezintă tradițiile despre Adam și Eva în literatura armeană, oferind descrieri pentru veacurile al V-lea (p. 11-37), al VI-lea – al XI-lea (p. 39-82), al XII-lea – al XIII-lea (p. 83-126), al XIV-lea – al XV-lea (p. 127-154), al XVI-lea – al XVII-lea (p. 155-175). Fiecare subcapitol tratează cinci teme, la rândul său organizate în mai multe sub-teme: „Creația”, „Grădina Edenului”, „Satan”, „Păcatul și urmările sale”, „Îngroparea lui Adam și alte tradiții”. Temele și sub-temele sunt mereu aceleași, astfel încât cititorul poate urmări în ce moment o anumită credință privitoare la Adam și Eva apare în literatura armeană, dacă s-a conservat ca atare, s-a modificat sau a dispărut. Prima parte a cărții se încheie cu un apendice intitulat *Satan and the Serpent* (p. 177-210). Cea mai amplă parte a volumului este consacrată textelor (p. 211-681), care sunt prezentate pe secole, în funcție de data producerii lor, atât în original, cât și în traducere engleză, fiind însoțite de informații complete privind sursa lor și de câte o scurtă bibliografie.

⁶ Michael E. Stone, *Adam and Eve in the Armenian Tradition. Fifth through Seventeenth Centuries* Atlanta, Society of Biblical Literature, 2013.

În sfârșit, ca urmare a cercetărilor remarcabile ale lui Jean-Pierre Pettorelli și Michael E. Stone, *Association de l'Étude de la littérature apocryphe chrétienne* a organizat recent (7-10 ianuarie 2014) colocviul *La Vie d'Adam et Ève et les traditions adamiques* (Quatrième colloque international sur les littératures apocryphes juive et chrétienne), care s-a desfășurat la Universitățile din Lausanne și Geneva.

2. Cercetarea noastră și cercetarea europeană privind viața protopărinților: caracter inovator și probleme specifice

Analiza noastră nu se oprește asupra unui text și/sau, eventual, asupra tradiției românești a unei singure scrieri, așa cum se întâmplă în cazul multor cercetări amintite. Ne-am propus să întocmim un dosar care să cuprindă scrieri variate, care au contribuit la crearea și consolidarea credințelor despre Adam și Eva. Analiza noastră este, așadar, o cercetare în *longue durée*, care urmărește mai multe texte.

Pe de altă parte, scopul nostru nu este de a alcătui un inventar exhaustiv al scrierilor care fac referire la Adam și Eva din cel puțin două motive: în primul rând, deoarece nu toate acestea au avut aceeași pondere în crearea și transmiterea credințelor despre Adam și Eva, în al doilea rând, deoarece timpul în care trebuie să finalizăm această cercetare nu ne permite o asemenea abordare⁷. În aceste condiții, ne propunem să identificăm și să evidențiem textele susceptibile de a fi influențat în cea mai mare măsură credințele despre aceștia.

Încă de la început, am ales să urmărim trei tipuri de texte: scrieri tipărite sau manuscrise, aflate sub autoritatea Bisericii; scrieri apocrife, care au circulat exclusiv în manuscris și care nu se află sub autoritatea Bisericii; producții versificate, despre care s-a considerat că au circulat exclusiv în manuscris. Fiecare categorie de texte ilustrează legăturile dintre tradiția românească și alte tradiții textuale europene, dar, în același timp, evidențiază specificul tradiției românești.

De exemplu, tradiția românească a apocrifelor este, cel mai adesea, legată genetic de tradițiile slave și grecești, care i-au servit de model. Pe de altă parte, similitudinile dintre anumite tradiții trebuie explicate: astfel, într-un manuscris românesc din Biblioteca Academiei Române (ms. 1313) se află un text intitulat

⁷ Din acest punct de vedere, abordarea noastră diferă de cea a lui Michael Stone; vezi M. E. Stone, *Adam and Eve in the Armenian Tradition*, op. cit., 2013.

Cântecu Evii când ieșia prin porțile raiului. Textul nu a fost semnalat de specialiști, dar este extrem de important, deoarece în istoria textelor despre Adam și Eva se cunoaște o singură scriere versificată atribuită Evei, redactată în irlandeza medievală. În mod evident, între textul irlandez și cel românesc nu există relații genetice, dar cercetarea noastră își propune să ofere explicații și pentru astfel de asemănări care nu sunt rezultatul unei moșteniri comune.

3. Rezultate parțiale ale cercetării: scrieri aflate sub autoritatea Bisericii

Prima categorie de texte asupra cărora ne-am oprit o formează scrierile aflate sub autoritatea Bisericii. Între acestea, fragmentul din *Geneză* (1,26 – 5,5) reprezintă punctul de reper al analizei, fiind narațiunea canonică prin excelență despre Adam și Eva. Am studiat acest fragment și realizările sale românești, urmărind traduceri distincte, realizate între secolele al XVI-lea și al XVIII-lea din următoarele texte: *Palia de la Orăștie* (1582), *Biblia de la București* (1688), *Biblia Vulgata* (Blaj, 1760–1761) și *Biblia de la Blaj* (1795)⁸. Textele excerptate vor fi prezentate în paralel, pentru ca cititorul să poată urmări cu ușurință diferențele dintre ele, dar și pentru a putea înțelege care dintre ele a servit – măcar la nivelul unor sintagme – drept sursă altor scrieri, fie acestea aprobate de Biserică sau apocrife.

Analiza cărții de cult numite *Triod* individualizează cercetarea noastră în cadrul cercetărilor despre Adam și Eva, în condițiile în care celelalte lucrări științifice care s-au ocupat de figurile protopărinților nu au avut niciodată în vedere această sursă. În ceea ce ne privește, considerăm că studierea acestei cărți de cult este foarte importantă, deoarece ea cuprinde slujbele celor zece săptămâni care precedă Paștele. *Triodul* este o sursă relevantă pentru analiza de față deoarece a patra duminică a postului se numește „Duminica izgonirii lui Adam din rai”, săptămâna ulterioară numindu-se „Săptămâna izgonirii lui Adam”. În acest context, respectivele fragmente liturgice au avut un rol important în modelarea credințelor despre Adam și Eva. Am identificat, citit și transcris fragmentele care interesează analiza de față din

⁸ În toate aceste cazuri ne-am bazat pe edițiile deja existente ale respectivelor scrieri; vezi *Palia de la Orăștie. 1581 – 1582*, ediție îngrijită de Viorica Pamfil, București, 1968; *Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și Noului Testament*, tipărită întâia oară la 1688 în timpul lui Șerban Vodă Cantacuzino, Domnul Țării Românești, retipărită după 300 de ani în facsimil și transcriere cu aprobarea Sfântului Sinod, această ediție văzând acum, din nou, lumina tiparului, cu binecuvântarea Prea Fericitului Părinte Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, București, 1977; *Biblia Vulgata. Blaj 1760 – 1761*, 5 vol., București, 2005; *Biblia de la Blaj. 1795*, ediție jubiliară, cu binecuvântarea Înalt Prea Sfințitului Lucian Mureșan, Mitropolitul Bisericii Române Unite, Roma, 2000.

Triodul tipărit la Râmnic în 1731, conservat în Biblioteca Academiei Române din București (Secția Manuscrise – Carte Veche, cota CRV 204). Pasajele excerptate din *Triod* vor fi prezentate în dosarul de texte care va reprezenta o parte importantă a lucrării noastre finale. Dat fiind că textul a fost tipărit cu litere chirilice, el nu a putut fi utilizat decât ocazional de cercetătorii interesați de limba și literatura română veche; prin editarea sa, vom pune la dispoziția cercetătorilor o scriere veche românească prea puțin cunoscută.

Cercetarea în Biblioteca Academiei Române mi-a îngăduit să descopăr o predică inedită, care trebuia rostită de preoți în Duminica Izgonirii lui Adam din rai. Aceasta se află în ms. rom. BAR 1200; am transcris textul și îl voi pregăti pentru editare.

Vom întocmi un tabel sinoptic cu motivele convergente/ divergente privitoare la viața lui Adam și a Evei prezente în scrierile plasate sub autoritatea Bisericii, în așa fel încât să putem observa dacă acestea sunt specifice unui singur tip de scriere, dacă au o existență îndelungată sau ocazională în istoria textelor, pentru a evalua impactul lor asupra credințelor românești privitoare la protopărinți⁹.

4. Dificultăți ale cercetării

Transcrierea unor scrieri care au fost arareori sau nu au fost niciodată avute în vedere de specialiști (fragmentele din *Triod*, predica din ms. rom. BAR 1200) au aratat că cercetarea în arhivele de manuscrise și carte veche poate conduce la identificarea unui număr de texte susceptibile de a interesa acest studiu care să fie mai mare decât cel prevăzut inițial. În condițiile în care ne propunem să analizăm respectivele scrieri, dar și să întocmim și un dosar cu edițiile acestora, este important să transcriem rapid textele inedite, în vederea editării. În măsura în care această operațiune se va prelungi, va fi necesară o selecție suplimentară a scrierilor care vor fi reținute în corpus.

Cercetarea scrierilor aflate sub autoritatea Bisericii a evidențiat o dată în plus raportul dintre acestea și textele similare slavone și grecești, în măsura în care toate ilustrează tradiția liturgică ortodoxă. În acest context, s-ar putea ca efectuarea unui scurt stagiu de cercetare la Sofia să devină necesară; în cursul acestui stagiu aș

⁹ Vezi *supra*, prezentarea succintă pe care am făcut-o cărții lui Michael Stone, *Adam and Eve in the Armenian Tradition*, *op. cit.*

Încerca să identific originalul slavon al unor scrieri românești. Pentru a stabili contacte în vederea unei asemenea deplasări, m-am înscris deja la Conferința internațională anuală a Comisiei mixte româno-bulgare, organizată sub egida Academiei Române și a Academiei Bulgare de Științe, care în acest an va avea loc la București (26 noiembrie 2014), unde voi prezenta comunicarea *La tradition roumaine de La Vie d'Adam et Eve. Ses rapports avec les traditions grecque et slave.*

E. P. Motiu